

Ajkay Alinka:

Pázmány Péter, Az nagi Calvinus Ianosnac hiszec egi Istene (1609)

– tárgyi jegyzetek –

7:13 *S. T. D. P. P.* – Pázmány nevének rövidítése: *Sacrae Theologiae Doctor Petrus Pázmány*

8:1 *Z. AGOSTON DOCTOR* – Hippói Szent Ágoston (Aurelius Augustinus; 354–430) püspök, egyháztanító, a legnagyobb latin egyházatya, Pázmány egyik leggyakrabban idézett ókeresztény forrása. Anyja Szt. Mónika volt. Kemény erkölcsi vívódás után 386 nyarán véglegesen döntött: lemondott állásáról, hogy szerzetesi életformában az isteni bölcsességnek szentelje magát. 387 húsvétjának (április 25.) éjjelén keresztelte meg Szt. Ambrus. 388-ban Ágoston visszatért Afrikába, ahol Tagastéban apai örökségéből hozzákezdett új életformájának megteremtéséhez. 391-ben Hippóban pappá, 395-ben püspökké szentelték. Akkor halt meg, amikor pogány vandálok ostromolni kezdték püspöki székvárosát. Székesegyházában temették el. A katolikus egyház tanításának fejlődésében szinte valamennyi szakterületen óriási jelentősége volt.

8:3 *Credonac* – Credo, azaz „Hiszek”. *Credo* az apostoli és a latinra fordított, 381-es konstantinápolyi hitvallás kezdőszava.

8:7–8 *Doctor Luther Martonnac* – Martin Luther (1483–1546) a protestáns reformáció német vezéralakja, a reformáció róla elnevezett ágának alapítója.

8:8 *Caluinistakrul* – A kálvinisták a mai reformátusok, a Kálvin által alapított protestáns irányzat követői. Jean Calvin (Kálvin János; 1509–1564) a svájci reformáció vezéralakja. Genfben hozta létre a saját egyházát, a reformáció róla elnevezett ágának alapítója.

8:10 *Sacramentariusoc* – reformátusok; Luther által alkalmazott gúnynév azokra, akik tagadják Krisztus valóságos jelenlétét az Úrvacsorában

8:13–15 *Haec Lutheri verba ex Confessione maiori refert confessio Heluetica, edita Tiguri apud Christophorum Frosch, anno 1545. in Tract: 2. fol: 58. et in tract: 1. fol: 38.* – Ezek Luther szavai a nagyobb Hitvallásról, a helvét hitvallás használja, Christophorus Froschnál jelent meg Zürichben, 1545-ben. – Pázmány a *Kalauzban* azt írja, hogy „Helveciában két nevezetes Confessiót írtak a Calvangelicusok. Egyiket, mikor ezer öt-száz negyven-ötben írának, Luther halála-előtt esztendővel; és ezt Tigurina Confessiónak neve-alat Tigurban nyomtatá-ki Frosch Kristóf [...]. Más helveciai Confessio vagyon, mellyet 1566. esztendőben szerzének; és a mint fel vagyon jegyezve a könyv-elein, a fel-földi Calvinisták Debreczembem 1567. esztendőben bévévék és nevek alája-írásával megerössíték ezt a kellemes Confessiót.”

(PPÖM III, 1897, 714–715.) Valójában három Confessióról van szó, ugyanis helvét Hitvallásként két olyan művet tart számon a református vallás, amelyből az elsőt (*Confessio Helvetica prior*) a bázeli gyűlésen 1536-ban fogadták el a Zwingli tanításait követő svájci kantonok, a másodikat (*Confessio Helvetica posterior*) pedig – amelyben Zwingli és Kálvin tanait foglalta egységbe a korábbi is megfogalmazó Heinrich Bullinger – 1566-ban fogadta el a birodalmi gyűlés. Magyarországon ezt vette át a debreceni zsinat 1567. február 24-én. Viszont az a könyv, amire Pázmány fönt utal, az 1545-ben Zürichben megjelent kötetet *Tiguri Confessióként* szokta még emlegetni. Szintén Heinrich Bullinger írta, a címe *Orthodoxa Tigurinae Ecclesiae ministrorum Confessio cum responsione ad D. Mart. Lutheri calumnias*. Ezt adta ki Christopher Froschover (16. sz.) zürichi nyomdász. – Ulrich Zwingli (1484–1531) svájci reformátor, a református egyház egyik alapítója. Eredetileg katolikus pap volt mint Zürich plébánosa, már a kezdetektől reformátori elveket képviselt. A legelső beszédében kijelentette, hogy ő a *Szentírást* fogja prédikálni. Hatására a reformáció ügye nemcsak Zürichben, de a német határokhoz közelebb eső többi német ajkú kantonban is, ezen kívül Bernben is elterjedt. Zwinglit később eretnekké nyilvánították. Reformátori tana a németországi reformátorokéval jórészt megegyezett. Az 1531. október 11-ei ütközetben Zwingli elesett, holttestét máglyán megégették, és a hamvait szétszórták. Halálát követően Bullinger folytatta munkáját. – Heinrich Bullinger (1504–1575) svájci német reformátor, egyházszerző, református egyháztörténet-író és hitvitázó. Zwingli követője, annak halála után a reformáció svájci ágának szellemi örököse. Kiterjedt levelezése hozzájárult a református vallás Európa-szerte bekövetkezett meggyökerezéséhez. Részt vett a reformáció belső vitáiban, valamint fontos szerepet játszott a református hitvallás kidolgozásában.

8:15–17 *Idem de Caluinistis docet Conradus Schlüsselburgius Superintendens Raceburgensis lib: 1. Theolog: Caluinistar: in praefat: et Artic: 28. fol. 63.* – Ugyanezt tanítja a kálvinistákról Konrad Schlüsselburg, ratzeburgi evangélikus püspök. – Konrad Schlüsselburg (1543–1619) német lutheránus teológus, író. Előadásaival hozzájárult a Luther személye körüli legendák kialakulásához. Összefoglaló fő munkája (*Theologiae calvinistarum libri tres*) a Pázmány vitairataiban egyik leggyakrabban használt mű azért, mivel ebben a munkában Schlüsselburg dühödten szidalmazza a kálvinistákat, ezt pedig Pázmány – illetőleg a többi katolikus polemikus szerző – kihasználta a protestantizmus megosztottságának szemléltetésére. Schlüsselburg szerint az ortodox lutheránusokon kívül mindenki eretnek, emiatt érdemelte ki kortársaitól a „malleus hereticorum” (= eretnekek pörölye) elnevezést.

9:11 fel iegiezuén az köniunec kareiára – Pázmány hivatkozási technikája ennél a könyvnél egy kissé eltér a korábbi gyakorlatától, itt ugyanis az esetek döntő többségében nagyon precízen a főszövegben kiírja a Kálvin műveiből származó idézetet, még tipográfiailag is elkülönül, ezeket dőlt betűvel szedeti, majd marginális jegyzetben – a könyv karéjára – kiírja a pontos lelőhelyet. A korábbi vitairatoknál is láthattunk erre példát olykor, de inkább tartalmi összefoglalásokat adott, a latin szövegek esetében is jellemzően magyar nyelven.

9:16 megh labolasában – meglábalásában, megtaposásában

10:1–3 AZ CREDONAC ELSEO AGHAZATTIA – Ezt a vitairatot Pázmány tizenöt részre osztotta. Ebből az első tizenkettőt nevezi a *Credo* ágazatainak, azaz az apostoli hitvallást

tizenkét részre, mondatra bontja, és egy-egy mondat magyarázatáról szól az adott fejezet. Tehát az első ágazat a *Hiszekegy* első mondata: „Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, a Mennynek és Földnek teremőjében.” Pázmány nem a nicea-konstantinápolyi hosszabb változatot használja, hanem a ma is elterjedtebb rövidet. Mindkét hitvallás mai értelemben háromosztatú, azaz három hitágazatban vallja meg a Szentháromság három személyébe vetett hitet.

10:10 Apostoloc – Jézus a tanítványok közül kiválasztott tizenkettőt és apostolnak (= küldöttnek) nevezte őket. A tizenkettes szám Izrael tizenkét törzsére utal. A tizenkét apostol: Simon (Péter), András, idősebb Jakab, János, Fülöp, Bertalan, Tamás, Máté, ifjabb Jakab, Júdás Tádé, Zelóta Simon, Iskarióti Júdás.

10:13 senkiuel azért üstököt nem vonson – senkivel nem kap hajba, nem veszik össze

10:15 Brentius – Johannes Brenz (1499–1570) Württemberg lutheránus reformátora, teológus, hitszónok. Heidelbergben ismerkedett meg Luther eszméivel. Legismertebb tanítása az „ubiquitas” volt, amely Krisztus testi értelemben vett mindenütt jelenvalóságát hangsúlyozza. A magyarországi protestánsok közül is többekre nagy hatást gyakorolt, például egy ideig Melius Péterre is. Összegyűjtött művei 8 kötetben jelentek meg (Tübingen 1576–1590).

10:15 Artopaeus – Peter Becker (Petrus Artopoeus; 1491–1563) német lutheránus teológus, klasszika-filológus, hebraista.

10:16–19 *Apostolicum nuncupo, de authore interim minime sollicitus: Apostolis certe magno veterum scriptorum consensu adscribitur: Vndecunque tandem initio fuerit profectum, de authore vel anxie laborare vel cum aliquo digladiari nihil attinet.* – Az idézet pontos helyét megadja Pázmány (*Institutio*, 2. könyv, 16. fejezet, azon belül a 18. szám alatt található), szó szerint idézi Kálvint, mindössze annyi a különbség, hogy nem teljesen egymás utáni szövegekre hivatkozik, az első három tagmondat után következik hét sor, aztán folytatódik az idézet (*vndecunque...*), de ez már a következő mondat záró szakasza. Majd ismét hét sor, újabb két mondat, és folytatódik az itt idézett utolsó tagmondat (*de authore vel...*).

10:21 Moyses – Mózes (Kr. e. 13. sz.) Izrael legnagyobb prófétája. Általa szabadította meg Isten a népét az egyiptomi fogságból, kinyilatkoztatta a Törvényt és megkötötte a szövetséget. Alakja köré számtalan mítosz és legenda szövődött. Az *Ószövetség* legfőbb könyveinek csoportja a *Tóra* (= Törvénykönyv), amely Mózes öt könyvét (*Teremtés*, *Kivonulás*, *Lévíták*, *Számok könyve* és *Második Törvénykönyv*) jelenti.

10:24–26 *Certo certius est, omnem simul scripturam non aliter peruenis se ad posteros, quam de manu in manum, perpetua annorum serie a patribus tradita.* – Pázmány ennél az idézetnél is pontosan megadja a lelőhelyet (lib. 1. c. 8. n. 9.), szó szerint citálja Kálvint, ám itt is kihagy bizonyos általa nem fontosnak tartott részeket, ebben az esetben ez valóban mindössze néhány szó (pl. két tagmondat közé szűrve: *vt ita loquar*), tartalmilag tömörít.

11:5–7 *Esto hoc firmum axioma, non aliud habendum esse Dei verbum, cui detur in Ecclesia locus, quam quod lege et prophetis, deinde scriptis Apostolicis continetur.* – Ennél az idézetnél nem a margón adja meg a lelőhelyet Pázmány, hanem néhány sorral feljebb a

főszövegben (lib. 4. c. 8. n. 8.), de pontosan, szó szerint idéz, a nyolcadik kiskaput kezdődik ezzel a mondattal, mindössze néhány valóban töltelékszót (pl. *igitur*) hagy ki.

11:14 *El schadai* – El Shaddai Izrael Istenének egyik névalakja, a *Bibliában* hétszer fordul elő, a hagyományos fordítás szerint a jelentése Mindenható Isten; Isten, aki több, mint elegendő

11:14 *El Elohim* – El Elohim (Elóhim) Izrael Istenének egyik névalakja a *Bibliában*, a Jahve mellett az egyik leggyakrabban előforduló elnevezés. Általában istenséget, különösen az Egyistent jelenti; a talmudi felfogás szerint Elohim Istent a maga szigorúbb, bírói minőségében, míg Jahve a könyörületes voltában jelöli meg.

11:19–20 *Iusta fidei definitio nobis constabit, si dicamus, esse Diuinae erga nos beneuolentiae firmam certamque cognitionem.* – Ennél az idézetről Pázmány két kiskaputot is megjelöl (lib. 3. c. 2 n. 7. et n. 12.). Az idézett szöveg egészen pontosan a hetedik kiskaput legvégén található, szó szerinti idézet, semmit nem vesz ki belőle Pázmány. Ugyanezzel a gondolattal kezdődik a tizenkettedik kiskaput. „Ezek után így határozzuk meg az igaz hitet: az irántunk tanúsított isteni jóindulat biztos és szilárd ismerete”. (KÁLVIN 2014, I., 416.)

11:22–23 *definitione latius patere non debet definitum* – A meghatározott nem köteles arra, hogy a meghatározásnál tágabbnak legyen.

11:23 *Dialecticus* – A dialektika filozófiai elmélet és módszer, az ókori görögöknél a vitatkozás művészete, a hét szabad művészet egyike. A világ jelenségeire egymással való kölcsönhatásukból, ellentéteikből, összefüggéseikből következtetnek. Eredetileg a beszélgetés, vitázás mestersége, amelyben bizonyos módszerek elsajátításával a vitapartner érvelésében lévő ellentmondásokra való rávilágítással juthatott el valaki az igazsághoz.

11:31 *Libertinus* – A reformáció korában egy panteisztikus mozgalom neve, amely azt tanította, hogy mindenben Isten lelke nyilatkozik meg. Ebből az alapgömből azt a következtetést vonták le, hogy a jó és rossz közti különbség hiú képzelődés, tehát a keresztségben újjászületett hívőknek mindent szabad. Kálvin többször hevesen támadta a szektát, amely Franciaországban 1550 körül meg is szűnt. Genfben azonban, ahol Kálvin ellenfeleit nevezték így, egy időre magukhoz ragadták a hatalmat, de 1555 táján befolyásukat elvesztették és szétszéledtek.

12:1–4 *Deum authorem omnium etiam scelerum faciunt ideoque nullum inter Deum et Diabolum discrimen faciunt, ita reuera Deus quem nobis fabricant, idolum est Diabolis ipsis deterius.* – Itt Pázmány Kálvinnak a Libertinusok ellen írott munkájára hivatkozik (*Adversus fanaticam et furiosam sectam Libertinorum, qui se Spirituales vocant, instructio = Contra Anabaptistas, Libertinos, et Franciscum quendam*, [Genf], 1563.), a lelőhelyet pontosan adja meg, a szó szerint átvett idézet a 13. caputban található.

12:8 *Eccles.* – az ószövetségi *Sirák fia könyve*

12:8 *Hier.* – Jeremiás (Kr. e. 7.–6. sz.) a róla elnevezett ószövetségi *Jeremiás könyvének* főszereplője, Izrael egyik legnagyobb prófétája. Júdea országának legzaklatottabb

időszakában élt, amikor Nebukadnezár kiterjesztette uralmát Palesztinára és elhurcoltatta a zsidókat. Ekkor foglalták el Jeruzsálemet is, s a templomot fölgyújtották. Jeremiás megjósolta a pusztulást, de nem hitt neki senki, hiába figyelmeztette az egymást követő királyokat.

12:17 *authora* – oka

12:18 *instrumentoma* – eszköze

12:18–21 *Idem ergo facinus Deo, Satanae, homini assignari non est absurdum. Idem opus ad Deum, Satanam, hominem authorem referimus, Deus agere dicitur, quod Satan ipse (instrumentum quum sit irae eius) pro eius nutu et imperio se inflectit.* – Ennél az idézetnél ismét azzal a technikával él Pázmány, hogy ugyan egy caputból veszi az idézett szöveget, de tagmondatonként más-más mondatból rakja össze. Ennek az idézetnek az első két tagmondata a hivatkozott kiscaput (lib. 2. c. 4. n. 2.) utolsó mondatának az eleje, majd az itt idézett második mondat első két tagmondata a caput elején található, a befejező két tagmondat pedig a hivatkozott kiscaput közepén. Mindössze nyelvtanilag változtatja meg kissé a szöveget Pázmány, amennyire a különböző helyekről vett idézetek miatt szükséges a mondatok összedolgozása, igeidők szerinti egyeztetése. Az ilyen módon szövegkörnyezetükből kiragadott tagmondatokat kedvére használhatja föl Pázmány akár az eredetitől teljesen eltérő értelmű végeredményt létrehozva. „Láthatjuk tehát, hogy nem lehetetlenség ugyanazt a tényt Istennek is, a Sátánnak is és az embernek is tulajdonítani, [...] lehet ugyanazt a dolgot Istennek, a Sátánnak és az embernek tulajdonítani [...] mondhatni, hogy a maga módján Isten is cselekszik itt, hiszen parancsára és utasítására a Sátán (haragjának eszköze lévén) ide meg oda hajol”. Kálvin eredeti mondanivalója azonban ez volt: „Láthatjuk tehát, hogy nem lehetetlenség ugyanazt a tényt Istennek is, a Sátánnak is és az embernek is tulajdonítani, de a szándékok és a kivitelezési módok különbsége azt eredményezi, hogy miközben ezek révén felragyog Isten tiszta igazsága, aközben lelepleződik a Sátán és az ember gyalázatos aljassága.” A második tagmondat esetében: „Hogyan lehet ugyanazt a dolgot Istennek, a Sátánnak és az embernek tulajdonítani úgy, hogy a Sátánt se mentsük, amiért Isten társa volt, és Istent se tegyük a rossz szerzőjévé?” Végezetül: „Mondhatni, hogy a maga módján Isten is cselekszik itt, hiszen parancsára és utasítására a Sátán (haragjának eszköze lévén) ide meg oda hajol, hogy Isten igaz ítéletét végrehajtsa.”(KÁLVIN 2014, I., 232.) Ezeknél a példáknál most mindössze az eredeti mondatokat mutattam be, már ez is jól ábrázolja, hogy Pázmánynak mi a technikája a mondanivaló kiforgatására. Ha a caput egészét vizsgáljuk, tovább árnyalható az eredeti mondanivaló, a kritikai kiadás szövegapparátusa helyhiány miatt ezt nem teszi lehetővé.

12:22–24 *Non sinendo tantum, et conniundo, Deus homines permittit labi: sed iusto iudicio sic ordinat, vt in rabiem agantur: minister irae Dei Satan, et quasi carnifex, non dissimulatione, sed mandato Iudicis in nos armatur* – Pázmány ennél a hivatkozásnál Kálvin egy másik művére utal, még hozzá a Biblia-kommentárokra, Szent Pál Rómaiakhoz írt levelének a kommentárjára (*Commentarii in Epistolam Pauli ad Romanos*, Argentorati, 1540.). Az idézet helyét pontosan adja meg, valóban az első caput 24. részében találhatjuk meg a szöveget, amelyet pontosan idéz, kissé tömörítve.

12:8. jegyzet *ibique Marlorat* – ugyanott Marlorat[nál] – Augustin Marlorat du Pasquier (Marloratus; 1506–1562) francia protestáns reformátor. Eredetileg ágostonos szerzetes volt, 1535-ben kellett protestáns nézetei miatt elhagynia Franciaországot, Genfbe menekült, végül Rouen-nak lett az első prédikátora. Rouen ostromakor nem volt hajlandó elfogadni, hogy nem engedélyezik a protestánsok szabad vallásgyakorlását, családjával együtt bebörtönözték, majd a saját temploma előtt kivégezték. Hasonlóan Kálvinhoz, ő is írt kommentárokat a *Bibliához*, valamint Kálvin *Institutiójához* indexet.

13:3–7 *Eius probationis, cuius Satan, et scelesti latrones ministri fuerunt, Deus author fuit: Quicquid ergo agitant homines, vel Satan, Deus clauum tenet, et ad exequenda sua iudicia conuertit eorum conatus, et executionem mandat ministris: Absolon incesto coitu patris torum polluit, Deus tamen hoc opus suum esse pronunciat:* – Ennél az idézetnél Pázmány ismételten a szöveggörnyezetből való kiragadás módszerével él, az idézett szöveg első három tagmondata a caput közepéről való, majd Pázmány kihagy két mondatot (4 sor) az eredeti szövegből és onnét folytatja a középső négy tagmondattal. A következő tagmondat (*et executionem mandat ministris*) előtt hat sort kihagy, majd az utolsó két mondatrészt előtt is kilenc sort. Így jön létre az alábbi mondat: „Megpróbáltatásának, melynek a Sátán és a gonosz rablók az eszközei, Isten volt a szerzője. [...] Bármint akarnak hát az emberek vagy maga a Sátán, a kormányrúd Isten kezében van, és törekvésüket a saját ítéletének végrehajtására fordítja [...] és megparancsolja a szolgálóinak végrehajtását. [...] Absolon vérfertőzéssel szennyezte be atyja ágyát, [...] Isten mégis kijelenti, hogy ez az ő munkája volt.” Ennél az idézetnél ráadásul úgy forgatja ki Kálvin mondatait Pázmány, hogy például a középső mondat esetében, amelynek az utolsó tagmondata („és megparancsolja a szolgálóinak végrehajtását”) a latin eredetiben tagadó, tehát *nem* parancsolja meg, vagyis még az eredeti szándékolt modalitást is önkényesen megváltoztatja azzal, hogy a tagadószt nem veszi bele a saját idézetébe. Kálvin eredeti mondanivalóját csak a középső mondat esetében idézem, mivel a többinél nem változik, csak a szöveggörnyezetéből ragadja ki Pázmány: „Amennyiben Isten döntése áll Aháb vaksága és esztelensége mögött, szertefoszlik a koholmány, hogy ez csak pusztá *megengedés* lett volna, hiszen nevetséges lenne, ha a Bíró csak megengedné, s nem eldöntené, amit akar, és nem is parancsolná meg szolgálóinak végrehajtását.” (KÁLVIN 2014, I., 172.)

13:7–11 *certa destinatione Dei flectuntur; impelluntur reprobis: Eius impulsu Satan ipse suas partes agit: A Deo ipso manat efficacia erroris: Deus proijcit homines infaedas cupiditates quia iustae suae vindictae praecipuus est author; Satan vero tantum minister.* – Ezt az idézetet a soron következő caputból (lib. 1. c. 18. n. 2.) ollózta össze Pázmány, bizonyos szavak esetében valóban darabonként válogatva az eredetiből, az első két tagmondat esetében mindössze a kezdő három szó van egymás mellett az eredeti Kálvin-szövegben, az ezt követő három igealakot ő alkotja meg, a szöveg értelmén nem változtat, csak rövidít ezzel. A következő tagmondattal (*Eius impulsu Satan...*) folytatódik a szöveg, majd négy sort kihagy Pázmány és folytatja a tagmondatot (*A Deo ipso...*). Az eredeti szövegben ezután két sor kimarad, majd az utolsó két tagmondat ismételten erőteljes mixelés eredménye, egy hosszabb mondatból rakja össze szinte szavanként a sajátját. Az így keletkezett mondat: „Isten meghatározott rendeltetése vitte őket, [...] a Sátán az ő készítésére végzi a rá eső részt, [...] Istentől árad ki a tévelygésre indító erő; [...] az Úr [...] az embereket [...] odaveti [...] az

utálatos kívánságoknak, mert a jogos bosszú legfőbb szerzője ő, a Sátán csak szolga.” Kálvin eredeti gondolatmenete így hangzik: „Ebből látható, hogy Isten meghatározott rendeltetése vitte őket. Elismerem, hogy Isten gyakran úgy munkálkodik a gonosz emberekben, hogy közbeiktatja a Sátán művét is, de a Sátán az ő késztetésére végzi a rá eső részt, és csak annyit, amennyit Isten megenged neki. Gonosz lélek háborgatta Saul, de azt olvassuk Isten küldte, hogy megtudjuk: Saul dühöngése Istennek jogos bosszúja volt. Pál azt is mondja, hogy a Sátán megvakítja a hitetlenek elméjét. De hogyan másképp, ha nem úgy, hogy Istentől árad ki a tévelygésre indító erő, hogy hazugságban higgyenek azok, akik nem akarják magukat az igazsághoz szabni? Az első értelemben mondja Isten: ha valamely próféta hazug módon beszélt, én, az Úr csaltam meg őt, a másodikat pedig jól példázza, hogy ő maga adja az embereket méltatlan gondolkodásra, és odaveti őket az utálatos kívánságoknak, mert a jogos bosszú legfőbb szerzője ő, a Sátán csak szolga.” (KÁLVIN 2014, I., 174.)

13:15–18 *Excaecat Deus reprobos, quod ad exequenda suae iudicia per ministrum irae suae Satanam, et consilia eorum destinat quo visum est, et voluntas excitat, et conatus firmat, et obstinatione pectus eius obfirmandum Sathanae mandat.* – Ennél az idézetnél is pontosan adja meg Pázmány a lelőhelyet (lib. 2. c. 4. n. 3. et 4.), valóban két caput szövegéből rakja össze a sajátját. Az első tagmondat a harmadik caput közepén található, majd az eredetiben következik majdnem tíz sor, aztán folytatólagosan idéz Pázmány három sort, és csak az utolsó tagmondatot veszi a negyedik caput közepéről. Az így keletkezett mondat: „Isten megvakítja az istenteleneket, [...] döntését végrehajtandó, haragjának szolgájával, a Sátánnal oda irányítja gondolatainkat, ahová akarja, akaratukat felgerjeszti, szándékukat megerősíti; [...] a Sátánnak ad parancsot, hogy makacssággal keményítse meg szívét.” (KÁLVIN 2014, I., 233–234.) Ennél a résznél nem változtatja meg a mondanivaló értelmét a szövegkörnyezetből vett kiragadással, mindössze Kálvin körítő, magyarázó szövege tűnik el, itt a *Szentírás* egyes részeit magyarázza, de azáltal, hogy nincs ott a többi szakasz úgy tűnik, mintha ezek Kálvin saját gondolatai lennének.

13:22–23 *Deum ominum eorum authorem esse ostendi, quae isti: censores, volunt otioso tantum eius permissu contingere.* – Ez az idézet kivételesen nem több helyről kiragadott félmondatokból lett összerakva, a hivatkozott caput (lib. 1. c. 18. n. 3.) közepén található. „Istent kell mindazon dolgok szerzőjének tartanunk, amelyekről ezek a bírálók azt mondják, hogy csak tétlen engedélyével történnek meg.” (KÁLVIN 2014, I., 175.)

14:2–3 *Fieri vult Deus, quod facere vetat, licet non capiamus quomodo idem diuerso modo nolit fieri et velit.* – Az idézett mondatot Pázmány két helyről vágja össze, az így kapott mondat első két tagmondata hét sorral lejjebb található, mint a mondat vége, amely Kálvin szövegében előrébb van. Pázmány mondatának jelentése: „Isten azt akarja, amit törvényében megtilt, [...] jóllehet nem értjük, [...] hogy egyszer miért akarja, máskor pedig miért nem akarja, hogy ugyanaz a dolog így vagy úgy történjen.” (KÁLVIN 2014, I., 176.) Itt sem változott meg Kálvin szavainak jelentése, viszont a szövegkörnyezetből való kiragadással ismételten eléri, hogy nem magyarázatnak tűnik ez a rész sem teljesen, hanem Kálvin saját gondolatainak.

14:6–7 *Non Deus volens iniquitatem* – Te nem olyan Isten vagy, akinek az álnokság tetszik (= Isten nem akarja a méltánytalanságot) Zsolt 5,5.

14:8–10 *Quicquid Deus vult, eo ipso quod vult, iustum habendum est. Eius enim voluntas, vnica est iustitiae regula*: – Az idézethez Pázmány két locusmegjelölést is ad (lib: 3. c. 23. n. 2. Lib: 1 c. 17. n 2), az idézett szöveg az elsőnél található, viszont az eredeti mondat szórendjét és igeidejét megváltoztatja. Az így kapott szöveg: „Ugyanis az igazságnak olyannyira az Isten akarata a legfőbb szabálya, hogy bármit akar, azt éppen azért kell igaznak tartani, mert ő akarja.” (KÁLVIN 2014, II., 101.) Hasonló gondolatot fejt ki Kálvin a másik locusmegjelölésnél, tehát az első könyv, 17. caputjának 2. részében is a szöveg utolsó bekezdésében.

14:15–22 1. *Adstruere esse Deum, caussamque hunc esse malorum,/ Id Caluine Deum, nil nisi destruere est:/* 2. *Tu Caluine Dei, qui suadet crimina, caelum,/ Solus habe: istius gaudia nolo Dei./* 3. *Abelis caedem: furias Daudidis, et ignes,/ Perfidiam Iudae, vult Deus: et Deus est?/* 4. *Quis stygias metuat Caluino iudice paenas?/ Si Deus omne nefas conflatus, et ipse luat:* – Pázmány itt négy disztichonban íródott gúnyverset idéz:

1: Hogy az Isten hatalmában van az ösztönzés, ez az oka a bűnőknek/ Az pedig Kálvin tanítása, hogy Isten semmi mást nem akar, mint rombolni.

2. Kálvin, legyen egyedül tiéd annak az Istennek a mennye, aki bűnökre készítet: ennek az Istennek nem akarok az örömébe jutni.

3. Ábel megölését, Dávid örvengő lobogását és Juda hitszegését akarja Isten: Isten az ilyen?

4. Ki félne a pokolbeli büntetéstől Kálvin véleménye szerint, ha minden bűnre maga az Isten készítet. Bűnhődjék ő is.

14:23 Articulusba – részbe

14:26–15:1 *Dei voluntate decidimus. Cal: lib: 3 c. 23 n. 4. Ideo praesciuit Deus lapsurum Adam, quia horribili decreto suo sic ordinavit. Ibid: num: 7.* – Ez a szövegek közötti idézet két részből és két mondatból áll, két különböző locusra is hivatkozik Pázmány. Sajnos azonban nem ilyen egyszerű a hivatkozás felfejtése. Az első mondat valóban a harmadik könyv, huszonharmadik caputjának negyedik numerusában található, nem sokkal a kezdőmondatok után, ám egy hosszú mondat egyetlen tagmondatából önálló mondatot csinál és többes szám első személyűre változtatja az eredetit, amely így hangzik: „Igen, elismerem, hogy Ádám fiai Isten akaratából jutottak ebbe a nyomorúságos állapotba...” (KÁLVIN 2014, II., 102.) Pázmány a többes szám első személyű változtatással közelebb hozza a mondanivalót, általánosabb érvényűvé teszi (= Isten akaratából bukunk el.). A második idézett mondat a hetedik kiscaputban található, bár szinte szavanként állítja össze az itt szereplő változatot. (= Ezért Isten előre tudta, hogy Ádám vétkezni fog, mivel a saját rettenetes rendeletével rendezte így.) Kálvin szövegében Ádám vétkének Isten általi tudásáról van szó ebben a részben, a fenti mondathoz leginkább hasonlító szöveg így hangzik: „Rettenetes rendelkezés ez, elismerem; de mégsem állíthatja senki, hogy Isten ne tudta volna előre az ember sorsát, még mielőtt megteremtette volna; azért tudta, mert döntésében így rendelte el.” (KÁLVIN 2014, II., 106.)

15:3–6 *Tergiuersatio est, tantum permissu, non etiam voluntate Dei fieri peccata, Nihil enim efficiunt homines nisi arcano Dei nutu, et quod ipse decreuit, arcna directione constituit. Lib: I. c. 18 v. 1.* – Az idézett szöveg a hivatkozott caput első harmadában található, Pázmány itt viszonylag összefüggő szöveget közöl, az egész idézet nagyjából egymás után következik, csak bizonyos apróbb részeket hagy ki vagy változtat meg. Kálvinnál az eredeti szöveg így szól: „Abban a meghagyásban keresnek menedéket, hogy az ilyesmit Isten megengedi ugyan, de nem akarja. Isten nyíltan kijelenti, hogy mindez akaratából történt, tehát ezt a kifogást visszautasítja. Számtalan világos bizonyíték igazolja, hogy az emberek semmit sem tehetnek Isten titkos parancsa nélkül, mert bármit szándékozzanak is tenni, csak azt tehetik, amit Isten önmagában már elhatározott és titkos rendelkezésével megállapított.” (KÁLVIN 2014, I., 172.)

15:6–8 *Ordinatione et nutu Dei omnia eueniunt, Ex hac ordinatione iniicitur necessitas peccandi reprobis, quam euadere nequeunt. Lib: 3 c. 23 v. 6. 9.* – Ehhez az idézethez két locusmegjelölést ad Pázmány, s valóban, az első tagmondat a hatos kiscaput utolsó sorából lett összegyűrva (= Minden Isten rendelkezéséből és akaratából történik; ebből a rendelkezésből a szükségszerűség viszi rá a semmirekellőket a vétkekre, mert nem képesek menekülni.), míg a következő két tagmondat a kilencedikből való, azonban fordított sorrendben, Kálvin szövegében a második rész szerepel korábban. Eredetileg így hangzott a két mondat: „[...] minden inkább rendelkezése eredményeként és akaratából történik. [...] Az elvetettek azzal akarnak felmentést nyerni vétkeikre, hogy nem tudnak megszabadulni a vétkezés kényszerétől, különösen, hogy Isten rendelkezéséből köti őket ez a szükségszerűség.” (KÁLVIN 2014, II., 105 és 107.)

15:10–13 *Quicquid agit Satan, Deus clauum tenet, mittitur a Deo cum certo mandato vt sit spiritus mendax, decernit quid fieri velit, mandat executionem ministris, Sathan minister, Deus author est. Cal: lib: 1. c. 18. n 1.* – Az idézet első két tagmondata a megadott caput közepén található, a következő tagmondat előtt kihagy két és fél sort, majd ismét kihagy három sort, és következik az itteni negyedik és ötödik tagmondat. Az utolsó két tagmondat végső konklúzióját a caputon belül egy korábbi mondatból vágja össze. (= Bármit akar a Sátán, a kormányrúd Isten kezében van, az Isten küldi azzal a meghatározott feladattal, hogy hazug lélek legyen, eldönti, amit akar, megparancsolja a szolgáknak a végrehajtást, a Sátán a szolga, az Isten az értelmi szerző.) Az eredeti szövegkörnyezetében kissé másképp hangzott ez a szöveg: „Bármit akarnak hát az emberek vagy maga a Sátán, a kormányrúd Isten kezében van, és törekvésüket a saját ítéletének végrehajtására fordítja. [...] Ennek véghezvitelét a Sátánra bízva, akit azzal a meghatározott feladattal küld el, hogy hazug lélek legyen az összes próféta ajkán. [...] nevetséges lenne, ha a Bíró csak megengedné, s nem eldöntené, amit akar, és nem is parancsolná meg szolgálainak végrehajtását. [...] a Sátán és a gonosz rablók az eszközei, Isten volt a szerzője.” (KÁLVIN 2014, I., 172.)

15:13–14 *Dei impulsu Satan agit partes suas: A Deo manat efficacia erroris, quo Satan excaecat. Ibid: v. 2:* – Ennél az idézetnél a következő caput mondatait keverte meg kissé Pázmány, az első tagmondat a caput közepén van, majd kihagy három sort, és az itt következő két tagmondatot felcseréli, az eredetiben az utolsó van előrébb. „[...] a Sátán az ő készítésére végzi a rá eső részt; [...] Istentől árad ki a tévelygésre indító erő, [...] amellyel] a Sátán megvakít.” (KÁLVIN 2014, I., 174.)

15:14–16 *Deus agit, quod Satan instrumentum irae Dei pro eius nutu ac imperio se flectit, Cal: lib: 2. c. 4 n. 2.* – Ez az idézet a második kiscaput közepén található, ritka eset, nagyjából pontos idézet, mindössze néhány szót hagy ki Pázmány, ezzel rövidítve a szöveget. „[...] Isten is cselekszik itt, hiszen [...] a Sátán (haragjának eszköze lévén) ide meg oda hajol, hogy Isten igaz ítéletét végrehajtsa.” (KÁLVIN 2014, I., 232.)

15:16–17 *spiritus impurus ad Dei nutum respondet, instrumentum magis ipsius in agendo, quam a seipso author Ibid: v. 5.* – Ez az idézet a fejezet elején található, Pázmány csak kismértékben alakítja át, csak amennyire a mondatrövidítés megkívánja. „A tisztátalan lelket csak azért nevezi Isten lelkének, [...] inkább Isten cselekvésének eszköze, mintsem önmaga cselekvő.” (KÁLVIN 2014, I., 234.)

15:18–19 *Certa destinatione Dei flectuntur impelluntur, Cal: lib: 1. c. 18 n. 2.* – Lásd 13:7–11. jegyzet. Pázmány a saját maga által összeollózott és már hivatkozott mondatot citálja itt újra.

15:19–20 *Impulsu Dei agit homo, quod sibi non licet. Ibid: n. 4.* – Az idézet a caput vége felé található, egy hosszabb mondatból vág össze Pázmány egy rövidet, a szöveg tartalmán nem változtat. „[...] Isten késztetésére az ember azt teszi, amit nem szabad”. (KÁLVIN 2014, I., 178.)

15:20–21 *Peccandi necessitatem euadere nequeunt, quae ex Dei ordinatione illis iniicitur. Lib: 3. cap: 23. n. 9.* – Az idézett szöveg majdnem a caput felénél található, nagyjából összefüggő idézet, néhány helyen a szórenden változtat. „[...] nem tudnak megszabadulni a vétkezés kényszerétől [...] amely] Isten rendelkezésből köti őket”. (KÁLVIN 2014, II., 106.)

15:21–22 *necessario obsequuntur diabolo. Lib: 2 c. 4 n. 1.* – Ez a három szó Pázmány alkotása, szó szerint így (= szükségszerűségből engedelmessé válnak az ördögnek) nem szerepel az eredeti szövegben, Kálvin hosszabban fejti ki és magyarázza nagyjából ugyanezt. Az eredeti gondolatmenet: „[...] a Sátán szemfényvesztéssel kápráztatja el az embert, aki szükségszerűen engedelmeskedik és követi őt mindenben.” (KÁLVIN 2014, I., 231.)

15:24–25 *Fures et homicidae, instrumenta sunt diuinae prouidentiae, quibus ipse vtitur. Cal: lib: 1 cap. 17 n. 5:* – Az idézett szöveg a caput közepén található, nagyjából folyamatos szöveg, a szórenden változtat Pázmány és kissé rövidíti az eredetit, de a mondanivaló nem változik. „[...] a tolvajok és gyilkosok [...] mind az isteni gondviselés eszközei, akiket az Úr [...] használ”. (KÁLVIN 2014, I., 163.)

15:25–26 *Dei opus fuit incestus Absolonis. Cal: lib: 1 c. 18 n. 1.* – Az idézet a caput kétharmadánál található, ám ebben a formában (= Isten műve volt Absolon vérfertőzése) Pázmány alkotása, rövidíti Kálvin mondatát, ezzel természetesen kissé az értelmén is változtat, amely eredetileg így szólt: „Amikor Absolon vérfertőzéssel szennyezte be atyja ágyát, iszonyatos vétket követett el, isten mégis kijelenti, hogy ez az ő munkája volt.” (KÁLVIN 2014, I., 173.)

15:26–28 *In vnoquoque facinore specialis Dei actio elucet. Ideo facinus idem, Deo, Sathanae, homini assignatur. Lib: 2 c. 4 n. 2.* – Az idézett szöveg a caput legvégén található, Pázmány mindössze kicsit rövidít és a szórenden változtat, a szöveg értelmén nem. „[...] az egyes bűnös

cselekedetekben [...] Isten [...] tevékenysége [...] jelenik meg. Ezért lehet [...] ugyanazt a tényt Istennek is, a Sátánnak is és az embernek is tulajdonítani”. (KÁLVIN 2014, I., 232.)

15:28–30 *Deus eorum omnium autor vocatur, quae isti volunt eius tantum permissu contingere Cal: lib: 1 cap. 18 n. 3.* – Az idézett szöveg a caput közepén található, Pázmány a rövidítés miatt változtat az igealakokon olykor és a szórenden. „Istent kell mindazon dolgok szerzőjének tartanunk, amelyekről ezek a bírálók azt mondják, hogy csak tétlen negedélyével történnek meg.” (KÁLVIN 2014, I., 175.)

15:30 *Causae damnationis Deus est author. Cal: lib: 3 c. 23 n. 3.* – Az idézett rövid mondatot a caput utolsó bekezdésének tagmondataiból gyúrta össze Pázmány. „[...] kárhozatuknak Isten a szerzője”. (KÁLVIN 2014, II., 102.)

15:31–32 *Cuius Sathan et scelesti homines ministri fuere, eius Deus author fuit, illo c. 18. v. 1:* – Pázmány nem adja meg a könyvszámot. Ez az egyik legtöbbet idézett caput az első könyvben található. Az idézett szöveg pedig a caput közepén, egy hosszabb mondat utolsó tagmondata, csak a szövegből való kivágás miatt változtat minimálisan a ragozáson, valamint az eredeti szöveg erőteljes *latrones* szavát a semleges *homines*re cseréli. „[...] a Sátán és a gonosz rablók az eszközei, Isten volt a szerzője.” (KÁLVIN 2014, I., 172.)

16:4 articulusok – részek

16:21–22 *Flagitiorum causa extra humanam voluntatem quaerenda non est.* – Az idézett szöveget a caput utolsó tagmondataiból ollózta össze Pázmány, az első szó kivételével folyamatos, szó szerinti idézet. Az első szó (*flagitium* = gáztett) is szerepel a szövegben korábban, Pázmány a rövidítés kedvéért az eredeti többes szám alanyesetű alakból birtokosat csinál. „[a gáztetteknek az] okát nem az emberi akaraton kívül kell keresni”. (KÁLVIN 2014, I., 232.)

16:22 Lyconidest – Lyconides Plautus *A bögre (Aulularia)* című komédiájának negyedik felvonás tízedik jelenetében mondja, hogy

16:23–24 *Deus impulsor fuit, credo Deos voluisse Cal: lib: 1 c. 17 n. 3.* – Az idézetet szó szerint közli Pázmány, semmit nem változtat rajta – mivel maga Kálvin is úgy idézi –, a megadott caput harmadánál található. „[...] az istenség biztatott a vétekre, hiszem, hogy az istenek akarták”. (KÁLVIN 2014, I., 160.)

17:2–3 *Potuit igitur Adam stare si vellet, quando non nisi propria voluntate cecidit:* – Az idézett szöveg a caput harmadánál található, azon ritka idézetek egyike, amelyik szó szerinti. Pázmány teljes mondatot idéz, semmit nem változtat. „Ádám tehát megállhatott volna, ha akart volna, mert egyedül akarata folytán bukott el.” (KÁLVIN 2014, I., 146.)

17:7 Semeinec – A Pázmány által említett történet Dávid királynak fiával, Absalommal való csatázása idején játszódik. Dávid vándorlása során találkozott Simivel, aki egyfolytában átkozódott, ahogy meglátta Dávidot közeledni, sőt kövekkel dobálta. Dávid viszont a felháborodott embereinek azt mondta: „Hagyjátok, hadd átkozódjék. Ha az Úr meghagyta neki: Átkozd meg Dávidot, akkor ki kérheti számon: miért teszel ilyet?” (2Sám 16,10)

17:7 ő indotta fel Daidot az gonoszra – A Pázmány által hivatkozott szöveg így szól: „Újra fellángolt az Úr haragja Izael ellen, úgyhogy ismét felergette ellenük Dávidot és azt mondta neki: »Menj s vedd számba Izraelt és Júdát!«” (2Sám 24,1)

17:10 Tertullianus – Quintus Septimius Florens Tertullianus (155/160–220 után) ókeresztény teológus, hitvitázó, a latin nyelvű keresztény próza megteremtője. Egy ideig Rómában ügyvédként tevékenykedett, megkeresztelkedése után pedig visszatért szülővárosába, Karthágóba. Művei sokszor személyeskedők, epések, gúnyosak, ami miatt gyakran háttérbe szorul logikai következetessége. Írásművészete maradandó, szinte a *Vulgatát* megközelítő hatással volt az utókor latin nyelvű prózájára. Hatásával magyarázható, hogy életművének mintegy háromnegyed része, szám szerint 31 írása maradt fenn.

17:14–15 *Praescientia Dei, peccatores praenoscit, non facit*: – Az Isten előrelátása révén ismeri a bűnösöket, de nem teszi őket bűnösökké.

17:27. jegyzet *Tertull: 2 contra Marcion* – Tertullianus Marcion elleni munkájára hivatkozik Pázmány. Marcion (80 k.–150 k.) kisázsiai kereskedőből lett eretnek hitszónok, aki egy több mint 300 évig élő egyházat alapított meg, számos hívővel az egész korabeli Római Birodalom területén. Marcion Istene haragtól és indulatoktól mentes, teljesen jóindulatú. Hitük szerint Krisztus nem volt igazából ember, és nem ténylegesen halt meg a keresztfán, hanem teste mintegy jelenésszerű, anyagtalan volt.

17:29. jegyzet *Aug: lib: 1 de Orig: Animae* – Pázmány itt Szent Ágoston *De Anima et eius origine* című művére hivatkozik.

18:1 *Z. Hieronym: Thren*: – Szent Jeromos (Sophronius Eusebius Hieronymus; 340 k.–420 k.) latin nyelven alkotó ókeresztény író, az egyházatyák egyike. Rómában a kor híres grammatikusának, Donatusnak volt a tanítványa, tanulmányai befejeztével felvette a keresztséget, majd Galliába, később a Szentföldre utazott, mintegy öt évig a khalkiszi sivatagban remeteéletet élt. Itt kezdett héberül tanulni egy kikeresztelkedett zsidótól. 382-ben ismét Rómába utazott, ahol I. Damazusz pápa (366–384) megbízta a *Biblia* latin fordításával és az addigi fordítás revíziójával, ez a *Vulgata*, amely évszázadokon keresztül az általánosan használt bibliafordítás volt. Egész pályafutását végigkísérték levelei, amelyekből mintegy 130 maradt fenn.

18:2 *Damasc: 4. de Fide* – Damaszkuszi Szent János (Ioannes Damascenus, Ióánnész Damaszkénosz; † 750 k.) előkelő arab keresztény családból származott, a kalifa szolgálatában állt, 700 körül visszavonult a Jeruzsálem közelében lévő Mar Sabas kolostorba és pap lett. Korának egyik legnagyobb teológusa, dogmatikai, aszkétikus, hagiográfiai műveket, beszédeket, vitairatokat, Szent Pál-kommentárt írt. Pázmány itt a *De Fide Orthodoxa* című művére hivatkozik.

18:10–11 *Non obdurat Deus impertiendo malitiam, sed non impertiendo misericordiam*: – Isten nem arra törekszik, hogy gonosznak, hanem arra, hogy irgalmasnak bizonyuljon.

18:11 *Non instigando sed deserendo* – Nem ösztönzi [a bűnre], hanem arra biztatja, hogy a bűnt elhagyja.

18:13–14 *Dimisi eos secundum desideria cordis: Dimisit gentes ingredi vias suas*: – Ezért ráhagytam őket kemény szívükre, hadd menjenek csak saját fejük után. (Zsolt 81,13)

18:32. jegyzet *Aug: Tomo: 8. in Psal: 77. in illud, Imissiones per Angelos*. – Szt. Ágoston, 8. Kötet, 77. Zsoltár, erre a sorra:

19:1 Z. Ianosnál – Szent János a tizenkét apostol egyike. Jézus szeretett tanítványa, a legfiatalabb, és a tizenkettő közül az egyetlen, aki nem vértanúhalált halt. A negyedik evangélium, három apostoli levél és a hagyomány szerint a *Jelenések könyvének* szerzője.

19:9–10 *Voluntas Dei est rerum necessitas, ideoque necessario futurum quod ille voluerit*. – Az idézett szöveg a caput harmadánál található, folyamatos idézet, a szórenden, kötőszavakon és az igeidőn változtat csak Pázmány a hosszabb szövegből való kivágás miatt, az értelmi mondanivalón nem. „Isten akarata a dolgok szükségszerűsége, és amit akar, az szükségszerűen bekövetkezik”. (KÁLVIN 2014, II., 106.)

19:11–12 *Necessario peccat homo, et Diabolo se ad omnem ductum obsequentem necessario praebebet*. – Az idézett szöveg két részből áll, a második tagmondat a hivatkozott caput kétharmadánál található, az első pedig a caput legelejéről lett összevágva. Pázmány mondatának cselekvő alanya (az ember) így nem szerepel, illetve nincs nevesítve Kálvin mondatában, bár értelmileg persze odaértendő. „[...] szükségszerűen vétkezik [az ember ...], a Sátán szemfényvesztéssel kápráztatja el az embert, aki szükségszerűen engedelmeskedik és követi őt mindenben.” (KÁLVIN 2014, I., 231.)

19:14–16 *Reprobi euadere nequeunt peccandi necessitatem, praesertim quum ex Dei ordinatione, sibi injiciatur huiusmodi necessitas* – Az idézett szöveg a caput harmadánál található, folyamatos idézet, csak a hosszabb mondatból való kivágás miatti nyelvtani változtatásokkal él Pázmány, a szöveg rövidítésével Kálvin magyarázó tagmondata tűnik el, ezzel azt a hatást éri el, mintha Kálvin saját gondolatát olvasnánk és nem a magyarázatát. Az érthetőség kedvéért kapcsos zárójelben közlöm a Pázmány által kihagyott tagmondatot. „Az elvetettek [azzal akarnak felmentést nyerni vétkeikre, hogy] nem tudnak megszabadulni a vétkezés kényszerétől, különösen, hogy Isten rendelkezéséből köti őket ez a szükségszerűség.” (KÁLVIN 2014, II., 107.)

19:19–20 *Legis obedientiam nullibi reperire est: Quod autem impossibile legis obseruationem diximus id est paucis explicandum*: – Ezt az idézetet két caputból gyúrta össze Pázmány, a mondat első fele a negyedik rész közepén található, a második pedig az ötödik elején. Így gyökeresen más mondanivalót kapunk, mint Kálvin eredeti mondatát olvasva. A Pázmány által létrehozott mondat így hangzik: „A törvény betartását senkiben nem találjuk meg; azt mondjuk, hogy a törvényt lehetetlen megtartani. Ezt most röviden ki kell fejtenünk [...]”. Kálvin eredeti mondata: „noha a törvény ígéreteit a törvény teljes és maradéktalan betartásának feltételéhez kötötte, amit senkiben nem találunk meg, mégsem hiába adta az ígéreteket.” (KÁLVIN 2014, I., 264–265.) A caput további részében Kálvin arról beszél, hogy Isten ingyen adja nekünk a jószágát, tehát a kegyelméből még akkor is részesülünk az ígéretek gyümölcséből, ha nem teljesítjük a feltételeket. Pázmány pedig arra tereli a gondolatmenetet,

hogy a kálvinisták Istene akarja is, meg nem is a bűnt, tiltja is, meg nem is, mivel olyan törvényt adott a fiainak, amelyet nem lehet betartani.

19:24–20:1 *Ego ne subire quidem posse dico cupiditatem sine deliberato assensu, nisi ob defectum eorum quae in lege requiruntur: pungit nos animi aliquod desiderium, iam rei tenemur vt legis transgressores: Concupiscentia etiam stimulari, lex vetat, non est igitur, quod vel leuissimas cupiditates iudicio mortis eximamus.* – Az idézett szöveg a második könyv, nyolcadik caputjának 58. fejezetéből van összeollózva. Pázmány még a harmadik könyv, harmadik caputjának 10. fejezetét is említi, amelyben valóban hasonló dolgokról beszél Kálvin. A mondat első része a caput elején található (*Ego ne subire quidem posse dico*), majd a második része (*cupiditatem sine deliberato assensu*) az ezt megelőző mondat eleme, ismételten gyökeresen más értelemben, mint amely végül Pázmány mondatából látható lesz. A következő tagmondat (*nisi ob defectum eorum quae in lege requiruntur*) az első után folytatólagosan van az eredeti szövegben, Pázmány ebbe szúrja bele az előző mondat egy részét, ezáltal változtatva meg az eredetit. Az idézet többi része már egy viszonylag egyszerű ollózás eredménye, bár itt sem folyamatos szövegről van szó, egy hosszabb részből válogat Pázmány a kedve szerint alakítva ezzel a mondanivalót. Az így létrehozott mondat jelentése: „Én ezzel szemben azt mondom, a beleegyező akarat nélküli kívánság, ” (KÁLVIN 2014, I., 318–319.)

20:4–6 *Irascitur Deus suis creaturis, a quibus nulla ante offensa prouocatus fuit: Nudo arbitrio, citra proprium meritum, in aeternam mortem praedestinantur.* – Isten megharagszik azokra a teremtményeire is, akiktől korábban soha sérelmet nem szenvedett: pusztá gondolattal, érdemeiket nem nézve, örök halálra rendeltetnek.

20:6–7 *Vbicunque vero regnat hoc Dei placitum, nullam in considerationem veniunt opera.* – Ahol pedig Istennek ez a meggyőződése uralkodik, ott a tettek nem jönnek számításba.

20:15–17 *Vocem ad eos dirigit, sed vt magis obdurescant, lucem accendit sed vt reddantur caeciores, doctrinam profert sed qua, magis obstupescant, remedium adhibet, sed ne sanentur.* – Hangját hozzájuk intézi, de csak azért, hogy még keményebb szívűek legyenek, világosságot gyújt, de csak azért, hogy még vakabbak legyenek, tanítást hirdet, de csak azért, hogy még ostobábbak legyenek, orvosságot nyújt, hogy meg ne gyógyuljanak.

20:18–19 Tyrannusnac – Zsarnoknak; a görög *türannosz* (úr) szóból. Az ókorban államfő, uralkodó, aki a hatalmat nem törvényes úton kapta, hanem erővel ragadta magához. Hatalmával nem élt vissza, mint a *despota*. Nem tévesztendő össze a *diktátorral*, aki rendkívüli időben, vészhelyzetben törvényesen jutott teljhatalomhoz.

20:18–19 Neronac – Claudius Caesar Augustus Germanicus Nero (54–68) a Iulius-Claudius dinasztia utolsó római császára. Zsarnoki tettei és hírhedt művészi ambíciói révén Nero a legismertebb ókori uralkodók egyike.

20:18–19 Busyrisnec – Buszirisz a görög mitológiában szereplő egyiptomi király, Héraklész mítoszában fordul elő. Miután országát kilenc éven át aszály sújtotta, egy Thrasziosz nevű jós azt jövendölte, hogy csak akkor menekülhetnek meg, ha minden évben föláldoznak egy

idegent Zeusznak. Buszirisz elsőként a jóst áldozta föl, majd sorra az Egyiptomban tartózkodó idegeneket. Héraklészt is föl akarták áldozni, azonban mikor az oltárhoz vezették, széttépte láncait és megölte a királyt.

20:18–19 Mezentiusnac – Mézentius a római mitológiában szereplő etruszk király, akit vérszomjas kegyetlensége miatt száműztek Latiumba. Itt végül Aeneas dőfte le egy hosszú csata után (VERGILIUS, *Aeneis*, X. ének).

20:25 *praedestinatio*iarul – eleve elrendeléséről; Kálvin legtöbb vitát kiváltó nézete a kettős predesztináció, amellyel tagadja az emberi szabad akaratot, mivel azt mondja, hogy Isten eleve eldöntötte, hogy az egyes emberek üdvözülni vagy elkárhozni fognak

21:3–4 *Non pari conditione creantur omnes, sed in alterutrum finem conditus quisque est, ad vitam vel ad mortem Cal: lib: 3 c. 21 n. 5:* – Non enim pari conditione creantur omnes: sed aliis vita aeterna, aliis damnatio aeterna praeordinatur. Itaque prout in alterutrum finem quisque conditus est, ita vel ad vitam vel ad mortem praedestinatum dicimus. Pázmány a caput elejéről idéz, viszonylag egyszerű és követhető módon, egy hosszabb mondatot rövidít, a szöveg mondanivalóján nem változtat. „Isten ugyanis nem egyforma állapotra teremtett mindenkit, [...] a két cél valamelyikére teremtett, [...] életre vagy halálra.” (KÁLVIN 2014, II., 83.)

21:5–6 *Nulla humanae dignitatis respectu electi iusti ad salutem, et damnationi addictis, incomprehensibili iudicio, vitae aditus praeclusus Ibid: n. 7:* – [...] nulla humanae dignitatis respectu: quos vero damnationi addicit, his iusto quidem et irreprehensibili, sed incomprehensibili ipsius iudicio, vitae aditum praecludi. Az idézett szöveg a caput utolsó harmadában található, atartalmi mondanivalón nem változtat gyökeresen, csak a kihagyással Kálvin néhány finomító-megengedő megjegyzését figyelmen kívül hagyva, sarkítja és jóval vonalasabbá teszi az eredetinel. „[...] nincs tekintettel semmiféle emberi méltóságra [...igazságos kiválasztással az üdvösségre] vagy kárhozatra ítél, felfoghatatlan ítéletével [...] elzárja az életre vezető utat”. Holott Kálvin eredeti mondanivalója: „[Azt tartjuk, hogy ez a választottakra vonatkozó tanácsa ingyen kegyelmén alapul,] nincs tekintettel semmiféle emberi méltóságra; akiket viszont kárhozatra ítél, azok elől elzárja az életre vezető utat, jogos és kérdőjelezhetetlen, ám felfoghatatlan ítéletével.” (KÁLVIN 2014, II., 87.)

21:7 *Nulla in considerationem veniunt opera in hoc Dei decreto lib: 3. c. 22 n. 3.* – Ubicumque vero regnat hoc Dei placitum, nulla in considerationem veniunt opera. Ez az idézet a harmadik caput eljén található, Pázmány fölcseréli a tagmondatokat és a *placitum* helyett a *decretum* szót használja. „Semmiféle cselekedet nem jön számításba [Istennek az akaratával]”. (KÁLVIN 2014, II., 90.)

21:8–9 *solum Dei arbitrium reprobat, Aliud non habes cur reprobat, quam eius voluntatem, Ibid: n. 11.* – Vides ut in solum Dei arbitrium utrumque conferat? Ergo si non possumus rationem assignare, cur suos misericordia dignetur, nisi quoniam ita illi placet: neque etiam in aliis reprobandis aliud habebimus quam eius voluntatem. Pázmány ennél az idézetnél meglehetősen átváriálja az eredeti mondatot, amely az idézett kiscaput utolsó bekezdésében található. A szöveg mondanivalóján azonban nem változtat sokat, főként rövidíti az eredetit. „egyedül Isten döntése kárhozzatni, nem tudunk mást, hogy miért kárhozzat, mint hogy így akarta.” Az eredeti mondat: „Látod-e, hogy mindkettőt egyedül Isten döntésére bízta? Ha tehát nem tudunk semmiféle más magyarázatot felhozni arra, hogy

miért méltat egyeseket irgalmára, csak azt, hogy így tetszik neki, akkor az elvetettek esetében sem mondhatunk mást, mint azt, hogy így akarta.”(KÁLVIN 2014, II., 99.)

21:9–11 *Deus consilio nutuque suo ita ordinavit ut inter homines nascantur ab utero certae morti devoti, qui sui exitio, ipsius nomen glorificent. Cal: lib: 3 c. 23. n. 6.* — Ecce, quum rerum omnium dispositio in manu Dei sit, quum penes ipsum resideat salutis ac mortis arbitrium, consilio nutuque suo ita ordinat, ut inter homines nascantur, ab utero certae morti devoti, qui suo exitio ipsius nomen glorificent. Az idézett szöveg a caput közepén található. Pázmány szinte semmit nem változtat, mindössze az elejét rövidíti le a mondatnak. „[Isten] ...tanácsával és akarásával úgy rendelte, hogy az emberek között olyanok is szülessenek, akik már az anyaméhől kezdve biztos halálra vannak szánva, hogy elveszésükkel az ő nevét dicsőítsék.” (KÁLVIN 2014, II., 105.)

21:11–13 *Reprobat non alia de causa, nisi quia illos vult excludere: Praeparatio ad interitum alio non est transferenda quam ad arcanum Dei consilium Cal: lib: 3 c. 23. n. 1.* — Quos ergo Deus praeterit, reprobavit: neque alia de causa nisi quod ab haereditate, quam filiis suis praedestinavit, illos vult excludere. [...] Sed ut illis concedam diversa loquendi forma Paulum asperitatem lenire prioris membri: minime tamen consentaneum est, praeparationem ad interitum alio transferre quam ad arcanum consilium Dei: Az idézet a hivatkozott caput két szélén található, a mondat első fele az elején, a második pedig a végén. Így ismételt az eredeti szövegkörnyezetből kiragadott, jóval leegyszerűsített szöveget hoz létre Pázmány: „Elveti nem más okból, hanem azért, mert ki akarja őket zárni; a pusztulásra való előkészítés nem másra viendő át, mint Isten rejtett döntésére.” Kálvin ennél sokkal árnyaltabb és magyarázóbb: „Akiket Isten mellőz, azokat elveti; nem más okból, hanem azért, mert ki akarja őket zárni abból az örökségből, amelyre fiait eleve elrendelte. [...] De ha engedek is neki abban, hogy Pál ezzel az eltérő kifejezéssel az első rész keménységét meglágyítja, ebből még egyáltalán nem következik, hogy eközben a pusztulásra való előkészítést másra vinné át, mint Isten rejtett döntésére”. (KÁLVIN 2014, II., 100.)

21:13–15 *Exitio deuouet quos placet: Nudo eius arbitrio, citra proprium meritum ad aeternam mortem adestinantur. Ibid: n. 2.* — Primum ergo interrogant, quo iure suis creaturis irascatur Dominus, a quibus nulla ante offensa provocatus fuerit: nam exitio devovere quos placuerit, tyranni magis libidini, quam legitimae iudicis sententiae convenire. Esse igitur cur cum Deo expostulent homines, si nudo eius arbitrio, citra proprium meritum in aeternam mortem praedestinantur. Az idézett szöveg a caput első harmadában található, a szöveg értelmén nem sokat változtat, inkább csak rövidít Pázmány: „Pusztulásra ítéli, akiket akar; pusztta döntésével, minden érdemüket figyelmen kívül hagyva rendeli őket eleve örök halálra.” Kálvin eredeti gondolatmenete: „Először tehát azt kérdezik, hogy milyen joggal haragszik teremtményeire az Úr, akik őt korábban semmilyen sértéssel nem bántották meg. Mert pusztulásra ítélni azokat, akik akar, inkább zsarnoki önkényeskedéshez hasonlítható, mint törvényes bírói ítélethez. Van tehát miért perelniük az embereknek Istennel, ha pusztta döntésével, minden érdemüket figyelmen kívül hagyva rendeli őket eleve örök halálra.” (KÁLVIN 2014, II., 101.)

21:15 *In exitium eunt quia Deus sic vult. Ibid: n. 5.* — Dico cum Augustino esse a Domino creatos, quos in exitium ituros sine dubitatione praesciebat: idque ita factum, quia sic voluit. Ennél az idézetnél nagyon látványosan tömörített Pázmány, hiszen az ő mondata mindössze annyi lett, hogy „pusztulásra jutnak, mivel Isten így akarta.” Kálvin eredeti mondata: „Augusztinusszal együtt mondom, hogy azokat is Isten teremtette, akikről kétség nélkül eleve tudta, hogy pusztulásra jutnak, és ezt azért tette, mert így akarta.” (KÁLVIN 2014, II., 103.)

21:24–26 *A nostra culpa, non a Deo est perditio nostra, Homini tantum suum exitium adscribendum apparet, Cal: lib: 2. c. 1. n. 10.* — A carnis ergo nostrae culpa, non a Deo nostra perditio est, quando non alia ratione periimus, nisi quia degeneravimus a prima nostra conditione. [...] Homini tantum suum exitium adscribendum apparet, quum Dei benignitate rectitudinem adeptus, sua ipse dementia in vanitatem delapsus sit. Az idézett mondat első fele a caput harmadánál található, a második pedig a legutolsó mondat. Az így keletkezett mondat jelentése: „a vétünkéből és nem Istentől van a pusztulásunk, az ember egyedül csak magának róhatja fel”. Nem változtat a szöveg jelentésén Pázmány, csak tömörít. Kálvin eredeti gondolatmenete így hangzik: „Tehát a testünk vétkeéből, és nem Istentől való a pusztulásunk, hiszen nem egyébért veszünk el, hanem azért, mert elfajultunk első állapotunkból. [...] Ebből meglátszik, hogy pusztulását az ember egyedül csak magának róhatja fel, hiszen Isten jóvoltából igazságot kapott, ám a saját esztelensége miatt hiábavalóságra vetemedett.” (KÁLVIN 2014, I., 190.)

22:1–2 *Causae damnationis Deum esse authorem, centies verum esse confiteor Cal: lib: 3. cap. 23 n. 3.* — Unde apparet quam perversa sit obstrependi affectatio, quod data opera supprimunt, quam in se agnoscere coguntur damnationis causam, ut Dei praetextus eos liberet. Atqui ut centies Deum esse auctorem confitear, quod verissimum est, non protinus tamen crimen eluunt, quod eorum conscientii insculptum subinde eorum oculis recurrit. Az idézett mondatot a caput utolsó bekezdésének tagmondataiból gyúrta össze Pázmány, az első felét már idézte korábban is (lásd 15:30). Az eredeti szöveget rövidíti és jócskán egyszerűsíti: „kárhozatuknak Isten a szerzője, százszor is megvallom.” Kálvin mondanivalója: „Ebből kitűnik, hogy mennyire fonák túlzott igyekezetük a zúgolódásra, amikor készakarva titkolnák kárhozatuk okát, amit kénytelenek önmagukban elismerni, hogy Istenre hivatkozva mentsék magukat. De ha százszor vallanám is meg, hogy kárhozatuknak Isten a szerzője, ami teljesen igaz, akkor sem tudnák rögtön kitörölni lelkiismeretükből az okot, amely annyira be van vésve oda, hogy minduntalan szemükbe ötlük.” (KÁLVIN 2014, II., 102.)

22:2–3 *Defectionis reprobatorum causa alia non potest adduci, quam reprobatio. Ibid: n. 4.* — Paulus electos vocat: si eorum constantia in Dei beneplacito fundata fuit, aliorum defectio arguit fuisse derelictos. Cuius rei causa non potest alia adduci quam reprobatio, quae in arcano Dei consilio abscondita est. Az idézett szöveg a caput végén található, Pázmány rövidít, az első két szóval összefoglalja Kálvin mondatának az értelmét: „Az elvetettek elpártolásának okául nem lehet mást felhozni, mint az elvetést.” Kálvin eredeti szövege: „Pál *kiválasztottaknak* nevezi a romlatlanságban megmaradt angyalokat; ha állhatatosságuk Isten jótetszésén alapult, a többiek elpártolása azt bizonyítja, hogy őket elhagyta. Erre nem lehet más okot felhozni, csak az elvetést, amely Isten titkos tanácsában van elrejtve.” (KÁLVIN 2014, II., 103.)

22:3–5 *Quos in exitum creavit, ut irae suae organa forent et seueritatis exempla, ut in finem suum perueniant excaecat eos et obstupefacit Cal: lib: 3. c. 24. n. 12.* — Quos ergo in vitae contumeliam et mortis exitium creavit, ut irae suae organa forent, et seueritatis exempla, eos, ut in finem suum perveniant, nunc audiendi verbi sui facultate privat: nunc eius praedicatione magis excoecat, et obstupefacit. Az idézett szöveg a caput elején található, Pázmány ismételen jócskán lerövidíti, s ezáltal megváltoztatja az eredeti mondanivalót: „Akiket halálra teremtett, hogy haragjának eszközei és szigorúságának példái legyenek, hogy beteljesedjék végzetük, megvakítja azokat és elkábítja.” Kálvin eredeti szövege így szól: „Akiket tehát gyalázatos életre és halálra teremtett, hogy haragjának eszközei és szigorúságának példái legyenek, azokat hol attól a lehetőségtől fosztja meg, hogy

igéjét hallhassák, hol meg éppen annak hirdetése által vakítja meg és kábítja el még jobban, hogy beteljesedjék végzetük.” (KÁLVIN 2014, II., 124.)

22:5–7 *Ideo reprobi in malitiam cordis addicuntur, quia iudicio Dei suscitati sunt, ad gloriam eius sua damnatione illustrandam* Cal: lib: 3 c. 24. n. 14. – Quod igitur sibi patefacto Dei verbo non obtemperant reprobi, probe id in malitiam pravitatemque cordis eorum reiiciatur, modo simul adiiciatur, ideo in hanc pravitatem addictos, quia iusto, sed inscrutabili Dei iudicio suscitati sunt ad gloriam eius sua damnatione illustrandam. Az idézett szöveg a caput harmadánál található, Pázmány rövidít, az eredeti jelentésen nem változtat: „Ezért a kárhozottak a szív gonoszságához ragaszkodnak, mivel Isten kikutathatatlan ítélete arra rendelte őket, hogy elkárkozásukkal világítsák meg dicsőségét.” Kálvin eredeti mondata: „Tehát méltán lehet az elvetettek szívének gonoszságát és gyarlóságát hibáztatni azért, mert nem engedelmeskedtek Isten előttük kinyilvánított igéjének, ám ugyanakkor tegyük hozzá, hogy azért rabjai ennek a gonoszságnak, mert Isten igazságos, ám kikutathatatlan ítélete arra rendelte őket, hogy elkárkozásukkal világítsák meg dicsőségét.” (KÁLVIN 2014, II., 126.)

22:8–9 *Dei ordinatione iniicitus reprobis peccandi necessitas*, Cal: lib: 3 c. 23 n. 9. – Excusabiles peccando haberi volunt reprobi, quia evadere nequeunt peccandi necessitatem: praesertim quum ex Dei ordinatione sibi iniiciatur huiusmodi necessitas. Az idézett szöveg a caput harmadánál található, Pázmány rövidít: „Isten rendeléséből köti a szükségszerűség az elvetetteket a vétkezésre.” Kálvin eredeti mondata: „Az elvetettek azzal akarnak felmentést nyerni vétkeikre, hogy nem tudnak megszabadulni a vétkezés kényszerétől, különösen, hogy Isten rendeléséből köti őket ez a szükségszerűség.” (KÁLVIN 2014, II., 107.)

22:17–18 *Immutabili consilio Deus constituit quos saluet, quos exitio deuoueat*, Cal: lib: 3. c. 21 n. 7. – Quod ergo Scriptura clare ostendit dicimus, aeterno et immutabili consilio Deum semel constituisse, quos olim semel assumere vellet in salutem, quos rursum exitio devovere. Az idézett mondatot a caput kétharmadánál találhatjuk meg, Pázmány a szöveg értelmén nem változtat, csak rövidít: „Isten változtathatatlan tanácsából meghatározta kiket üdvözít, és kiket szán pusztulásra.” Kálvin eredeti mondata: „Mi azt mondjuk, amit a Szentírás világosan kijelent: Isten örök és változtathatatlan tanácsából egyszer s mindenkorra meghatározta, hogy kiket akar majd az üdvösségbe fogadni, és viszont, kiket szán pusztulásra.” (KÁLVIN 2014, II., 87.)

22:18–21 *Non permittente, sed volente Deo pereunt impij, Voluntas autem Dei est rerum necessitas, atque ideo necessario futura sunt quae Deus voluit*. Ibid: c. 23 n. 8. – Hic ad distinctionem Voluntatis et Permissionis recurritur, secundum quam obtinere volunt, permittente modo, non autem volente Deo perire impios. [...] Non dubitabo igitur cum Augustino simpliciter fateri, voluntatem Dei esse rerum necessitatem, atque id necessario futurum esse quod ille voluerit: quemadmodum ea vere futura sunt, quae praeviderit. Pázmány nyelvtanilag eléggé átszerkeszti az idézett szöveget, amelynek az első tagmondata a hivatkozott caput első mondatából származik, a második része viszont két mondatból később olvasható. Itt az a viszonylag ritka esetre láthatunk példát, amikor Pázmány – legalább is a mondat első részében – gyökeresen mást állít, mint Kálvin. Mindössze egy *non*-t helyez át, ahol pedig eredetileg szerepelt, oda beszúrja az éppen ellentétes értelmű, nyomatékosító *sed*-et, ezzel megváltoztatva a jelentést: „Nem Istennek az engedélyével, hanem az akaratából vesznek el a kegyetlenek; Isten akarata pedig a dolgok szükségszerűsége, és ezért szükségszerűen bekövetkezik, amit Isten akar.” Kálvin eredeti mondatai: „Itt az akarat és

megengedés megkülönböztetéséhez folyamodnak, amellyel oda akarnak kilyukadni, hogy Isten engedélyével ugyan, de nem akaratából vesznek el az istentelenek. [...] Nem habozom tehát Augustinusszal együtt egyszerűen megvallani, hogy Isten akarata a dolgok szükségszerűsége, és amit akar, az szükségszerűen bekövetkezik; mint ahogyan valóban megtörténik minden, amit eleve látott.” (KÁLVIN 2014, II., 106.)

22:28 *necessario* – szükségszerűen

23:10 szemes ember – figyelmes, figyelő ember

23:20 *In hoc decreto nullam in considerationem veniunt opera:* – Ebben a határozatban nem veszik figyelembe a tetteket.

23:24–25 *Desperantes tradunt se impudicitijis* – Lelkileg eltompulva kicsapongásokra adták magukat. (Ef 4,19)

24:10–11 *Fidelium peccata venialia sunt, non quia mortem non mereantur, sed quia non imputantur* – Caeterum fidelium peccata venialia esse: non quia non mortem mereantur, sed quia Dei misericordia nulla est condemnatio iis, qui sunt in Christo Iesu: quia non imputantur, quia venia delentur. Az idézett szöveg a jegyzetben hivatkozott huszonnyolcadik kiscaput közepén található, Pázmány kivételesen pontosan, szinte folyamatos szöveget idéz, kissé rövidít: „A hívők bűnei bocsánatosak, nem azért, mert nem érdemelnek halált, hanem azért, mert nem róják fel nekik.” Kálvin eredeti mondata: „Különbén a hívők bűnei bocsánatosak, de nem azért, mintha nem érdemelnének halált, hanem azért, mert Isten irgalmából nincs kárhoztató ítélet azok fölött, akik Krisztus Jézusban vannak, ugyanis a bűnöket nem számítják be nekik, mert a kegyelem eltörli.” (KÁLVIN 2014, I., 495.)

24:13 Haia, Huia, Vzmi, kopori ahol mit kaphacz etc. –

24:20 szanszandekkel az bünben esic –

25:7 Z. Peter – Szent Péter a tizenkét apostol egyike. Eredeti neve Simon volt, Jézus nevezte el Péternek (a görög Petroszból, amely kősziklát jelent). Az apostolok között a legjelentősebb alak, nevét minden írás először említi a tizenkét tanítvány közül. A hagyomány szerint Jézus Krisztus neki adta a mennyország kapuinak kulcsait. Mint Krisztus tanítványai közül a legfontosabb, ő került Jézus halála után a keresztény vallás élére. A katolikus egyház szerint Péter a pápák, a halászsok és Róma védőszentje. A hagyomány szerint ő volt Róma első püspöke, valamint az első pápa is (33 k.–67 k.). Mint a legtöbb apostol, Péter is vértanúhalált halt Nero császár (54–68) uralkodásának idején.

25:11 Oseas – Ozeás (Kr. e. 8. sz.) próféta. Izrael országában született és működött. Tanítása népe iránti szeretetet és Jeremiás hatását tükrözi. A róla elnevezett ószövetségi könyv tartalmazza beszédeit, prófétálását.

25:11 Z. Pal – Szent Pál a korai kereszténység jelentős alakja. Életével kapcsolatosan a legjelentősebb forrás a *Biblia*, ezen belül az *Apostolok cselekedetei* és *Pál levelei*. Az

Apostolok Cselekedeteinek nagy alakja Tarzusi Saul, aki a damaszkuszi úton találkozott Jézussal. Az addigi üldözőből Pál, a pogányok apostola lett a tizenharmadik apostol.

27:14–16 *Quomodo creator qui omnibus dat esse, non erit ex seipso, sed essentiam aliunde mutuabitur? nam quisquis essentiatum a patre filium dicit, a seipso negat esse:* – Quomodo autem creator qui omnibus esse dat, non erit ex se ipso, sed essentiam aliunde mutuabitur? Nam quisquis essentiatum a Patre Filium esse dicit, a se ipso negat esse. Az idézett szöveg a huszonharmadik kiscaput kétharmadánál található, ennél a példánál azon kivételes esetet láthatjuk, amikor Pázmány tökéletesen pontosan idézi Kálvin szövegét: „Hogyan lehetséges tehát, hogy a másoknak életet adó teremő lényegét nem önmagától, hanem máshonnan kapja? Aki azt állítja, hogy a Fiú az Atyától kapta lényegét, az tagadja, hogy önmagától van.” (KÁLVIN 2014, I., 113.)

27:16–17 *Filium ergo bene, et proprie a se esse asserimus.* – Ergo quum de Filio sine Patris respectu simpliciter loquimur, bene et proprie ipsum a se esse asserimus, et ideo unicum vocamus principium: Az idézett szöveg a caput végén található, Pázmány tartalmilag nem változtat a mondaton, csak rövidít: „A Fiúról tehát helyesen és joggal mondhatjuk, hogy önmagától van.” Kálvin eredeti mondata: „Ha tehát egyszerűen, az Atyára való tekintet nélkül, csak a Fiúról beszélünk, helyesen és joggal állíthatjuk, hogy önmagától van, s ezért egyetlen kezdetnek is nevezhetjük.” (KÁLVIN 2014, I., 108.)

27:22–24 *Quid attinet disputare an semper generet pater? quando stulte fingitur continuus actus generandi.* – Mi értelme arról vitatkozni, állandóan nemz-e az atya? Milyen ostoba kitalálás a nemzés folyamatos aktusa.

27:26 *Actio transiens* – alkotó tevékenység, melynek eredménye az alkotó személyén kívül jön létre

27:28 *Actio ad intra, et Immanens* – alkotó tevékenység, melynek eredménye az alkotó személyében, személyén belül valósul meg

43:24 Beza – Théodore de Bèze (Beza; 1519–1605) francia protestáns teológus, író, fordító. A svájci reformáció egyik vezéralakja, Kálvin utódja a genfi egyházban.

44:23 *Genebrardus* – Gilbert Genébrard (Genebrardus; 1535–1597) francia bencés szerzetes, szentírás-magyarázó és orientalista, a héber nyelv professzora Párizsban.

45:138. jegyzet *Aug: Epi: 3. Ad Volus:* – Pázmány itt Szent Ágoston 137-es számú levelére hivatkozik, amelynek címzettje Volusianus, aki ifjabb Szent Melánia nagybátyja volt, 437-ben keresztelkedett meg.

46:148. jegyzet *Vide Illyric: Centur:* – Pázmány ennél a locusnál a magdeburgi centuriátorokra hivatkozik, akik az első nagy protestáns egyháztörténetnek, az ún. *Magdeburgi Centuriáknak* a szerzői. A magdeburgi centuriátorok az egyháztörténet átfogó földolgozásán munkálkodtak, hogy a protestáns tanítást a történelem oldaláról is megtámogassák. Azt akarták bizonyítani, hogy a római egyház eltért hivatásától, és az évszázadok folyamán a Krisztustól adott alapelveket semmibe vette és megváltoztatta. A

Centuriák elnevezés onnan ered, hogy a feldolgozott anyagot századok szerint osztották fel. A közreműködők központja Magdeburg volt. A vállalkozás kitalálója Matthias Flacius Illyricus (Vlacich, Frankowitz), főbb munkatársai Johannes Wigand, Matthias Judex, Basilius Faber, Andreas Corvinus és Thomas Holthuter voltak. A mű költségeit protestáns fejedelmek viselték. A *Centuriák* 1300-ig tárgyalja az egyháztörténetet. A mű Baselben jelent meg (1559–1574).

57:24 Helleborust – A helleborus (= hunyor) a boglárkafélék rendjébe tartozó növény, Magyarországon három fajtája őshonos. Valamennyi hunyor minden része mérgező, ám van olyan is (pirosló hunyor = helleborus purpurascens), amely gyógyhatású is. Pázmány feltehetően gunyorosan arra céloz, hogy az antikvitásban a gonosz szellemek kiűzésénél és a bolondság gyógyításánál használták, mindezt Kálvinra vonatkoztatva.

62:215. jegyzet *Ruffinus Chyrost: et Cyrill:* – Ennél a jegyzetnél három ókeresztény szerző munkájára hivatkozik Pázmány. Rufinus Tyrannius (Rufinus Aquileiensis; 345 k.–410) latin nyelvű egyházi író, pap. Számos görög művet fordított latinra, Euszebiosz egyháztörténetét kiegészítette a 324–395 közötti események leírásával. Így született meg a *Historia ecclesiastica* című munkája, az első latin nyelvű egyháztörténet. – Aranyszájú Szent János (Ióannész Khrüszosztomosz, Johannes Chrysostomus; 350 k.–407) görög egyházi író, az egyházatyák egyike. 397-től hat éven át, 404-ig Konstantinápoly püspöke volt, ahol fontos reformokat vezetett be: kórházakat és jótékonyági intézményeket hívott életre. Az ariánus hitet mereven ellenezte. Papként és íróként is a gyakorlat embere volt: kb. 20 elméleti jellegű műve a korabeli kereszténység mindennapos problémáit tárgyalta. Munkássága nem maradt ránk teljes egészében, de így is a legterjedelmesebb a görög egyházatyák közt. Beszédeinek száma az ezret is meghaladja. Ezek művelődéstörténeti szempontból is roppant értékesek, akárcsak ránk maradt 236 levele. Prédikációinak világos értelme és eleven stílusa miatt kapta az „aranyszájú” jelzőt. – Alexandriai Szent Cirill (Cyrillus Alexandrus, Kürillosz; 370 k.–444) pátriárka, egyháztanító. 412-től püspök Alexandriában, a 431-es efezusi zsinat összehívója. Engesztelhetetlen keménységgel lépett föl az eretnekekkel szemben.

63:218. jegyzet *Cyrill: Catech:* – Pázmány itt Jeruzsálemi Szent Cirill művére hivatkozik. Jeruzsálemi Szent Cirill (Cyrillus Hierosolymitanus, Kürillosz; 313k.–387) Jeruzsálem püspöke, egyháztanító. *Catheceses* (= Katekézisek) című művét 350 körül írhatta.

63:218. jegyzet *Amb:* – Szent Ambrus (Ambrosius Aurelius; 339 k.–397) ókeresztény író, egyházatyja, Milánó püspöke. Kiváló szónok, küzdött az ariánusok és a pogányság maradványai ellen, az ő hatására tért meg Szent Ágoston.

64:225. jegyzet *Brenz:* – Johannes Brenz (1499–1570) Württemberg lutheránus reformátora, teológus, hitszónok. Heidelbergben ismerkedett meg Luther eszméivel. Legismertebb tanítása az „ubiquitas” volt, amely Krisztus testi értelemben vett mindenütt jelenvalóságát hangsúlyozza. A magyarországi ifjak közül is többekre nagy befolyást gyakorolt, például egy ideig Melius Péterre is.

65:230. jegyzet *Luth: To: 4. Witt: Lat: in c. 2. Iona folio 554. Edit: Anni 1552.* – Ebben a marginális megjegyzésben Pázmány Luther Wittenbergben kiadott összes műveinek 4. kötetére hivatkozik, pontos évszámot, oldalszámot megadva.

65:231. jegyzet *Genes: Edit: Nor: apud Ioan: Mont.* – Pázmány itt Luther *In Genesin enarrationum* című munkájának az 1555-ben Nürnbergben Ioannes Montanus és Ulrich Neuber általi kiadására hivatkozik.

67:244. jegyzet *Hierony: Epist: 59. ad Avitum* – Pázmány Szent Jeromos 59-es számú levelére hivatkozik, amelyet Avitus presbiterhez írt.

70:249. jegyzet *Aug: Epistola 57. ad Dardan 99. ad Euodium.* – Pázmány Szent Ágoston két levelére hivatkozik, az elsőnek a címzettje Dardanus, aki Gallia praetorius prefectusa volt, kereszténnyé lett, levelezett Szent Ágostonnal és Szent Jeromossal is. A másodiknak Evodius püspök, Szent Ágoston barátja a címzettje.

73:1 *Vbiquistakat* – „ubiquitas” vagyis „mindenütt jelenvalóság.” Ezzel a szóval fejezi ki Luther azt az általa felállított és az egész evangélikus egyház által elfogadott hittani nézetet, mely szerint Krisztus mind isteni, mind emberi természeténél fogva mindenütt jelenvaló, így az úrvacsorai kenyérben és borban is ténylegesen jelen van.

73:2 üstöközi, es megh pofázza – fejbe üti és pofozza

73:17 *Vicariussa* – A vikárius a megyéspüspök helyettese, illetve a püspökség ügyeit ideiglenesen vezető főpap. Az apostoli vikárius a pápa nevében kormányzó főpap, általában főlshentelt címzetes püspök.

76:19 Nicoenum Concilium – Az I. niceai volt az első egyetemes zsinat 325. május 20-tól július 25-éig. Az arianizmus elítélésére hívta össze Nagy Konstantin (306–337). A pápa, I. Szilveszter (314–335) csak képviselőket küldött. Az egész birodalomból 250-nél több püspök gyűlt össze. A zsinat üléseit a császár nyári palotájában tartották. Arius 17 követője élén személyesen védte tanait, vele szemben az ankürai Markellosz, az antiochiai Eusztathiosz püspökök és az alexandriai Szt. Atanáz diakónus képviselték a krisztológiát. Ők dolgozták ki a niceai hitvallást, amelyet a császár birodalmi törvényként kihirdetett. Ariust kiközösítették, majd száműzték, az arianizmust elítélték. Ezután még egy hónapig különböző ügyeket tárgyalt a niceai zsinat. Például a húsvét időpontját a tavaszi napéjegyenlőség utáni első vasárnapra rögzítették.

78:16 Sabellius – Szabelliosz (Sabellius; 3. sz.) tévtanító volt, 217 körül érkezett Rómába. A róla elnevezett eretnekmozgalom a szabellianizmus, amely a Szentháromság személyeinek valóságát és különbözőségét tagadó szekta. Szabelliosz tanítása nem maradt fenn, nézeteit csak a cáfolatokból ismerjük. Tanításának lényege, hogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek mindössze három különböző neve és megjelenési formája az egyszemélyű Istennek.

80:14 Simon Magus – Simon mágus (Kr. u. 1. sz.) az első eretnek, varázsló, görög nyelven alkotó szamaritánus (= Izraelben élő népcsoport, nevüket Szamáriáról, az ókori Izrael fővárosáról kapták, nem zsidó telepések leszármazottai), vallásalapító. Életéről nincsenek pontos adataink, valódi neve sem ismert. A Kr. u. 40-es években Rómában működött. Fülöp diakónust hallgatva megtért. A csodatettek láttán, pénzen akarta megszerezni az apostoloktól az erőt, hogy ő is közvetíthesse a Szentlelket, de Péter apostol határozottan elutasította (ApCsel 8,9–24). Az apokrif *Péter apostol cselekedetei* mondja el Simon mágus és Szt. Péter vitáját Rómában. Az egyházatyák szerint személye az eretnekség, bűne (simónia) a hitetlenség ösmintája.

83:18 *Sadoletum* – Jacopo Sadoletto (Iacobus Sadoletus; 1477–1547) püspök, bíboros, humanista és reformátor. A pápaság és az egymást követő pápák hű szolgája, legfőbb célja volt, hogy a protestánsokat békés úton visszatérítse a katolikus egyházhoz. Felhívást intézett a genfi szenátushoz, hogy térjenek vissza a katolikus hitre, a genfiak viszont Kálvint kérték meg, hogy válaszoljon neki, amelyet ő meg is tett *Epistola ad senatum populumque Genevensem, qua in obedientiam Romani Pontificis eos reducere conatur* [...]: *Joannis Calvinii responsio* címmel. Strasbourghban jelent meg 1539-ben, közli a bíboros levelét és Kálvin válaszát is.

88:338. jegyzet *Conc. Trident:* – A tridenti (pontosabban trentói vagy német nevén trienti) zsinat a római katolikus egyház 19. zsinata volt. A reformáció terjedésének megakadályozására, az ellenreformáció elindítására és a katolikus megújulás előmozdítására hívták össze. III. Pál pápa (1534–1549) adta ki a zsinatot összehívó bullát 1535-ben. Rögzítették az Ó- és Újszövetség könyveinek kánonját, hétben állapították meg a szentségek számát, meghatározták az eredeti bűn természetét és következményeit. 1551-ben már III. Gyula (1550–1555) hívta össze újra a zsinatot, amelyen megfogalmazták az Eucharisztia tanát. Foglalkoztak a bűnbánat szentségével és a betegek kenetével is. Egyházmegyénként papnevelő intézetek felállítását írták elő, és foglalkoztak a szerzetesek fegyelmzésével is. Eltörölték a búcsúcédulák árusítását, határozatot hoztak a házasságok felbonthatatlanságáról, állást foglaltak a szentek közbenjárásáról, valamint az ereklyék és képek tiszteletéről. A zsinat reformjait a protestánsok nem fogadták el, így a szakadás véglegessé vált.

100:384. jegyzet *Francisci Gomari Leidensis cont: Enchirid: Costeri.* – Franciscus Gomarus (1563–1641) holland református teológus. Pázmány itt az *Anticosterus: seu Enchiridii controversiarum praecipuarum nostri temporis de Religione, a Francisco Costero [...]* című művére hivatkozik, amely 1599-ben jelent meg Pfalzban, és Francis Coster ellen íródott. Francis Coster (Frans de Coster, Franciscus Costerus; 1532–1619) belga katolikus teológus, jezsuita szerzetes. Főleg aszketikus és elmélkedő műveket, valamint prédikációkat írt, de polemikus írásai is vannak. Gomarus fönti könyvére 1604-ben jelent meg a válasza Kölnben, *Liber de Ecclesia contra Franciscum Gomarum* címmel.

103:5 Calumnia – ármánykodás, fondorlat, rágalom

103:390. jegyzet *S. Thom:* – Aquinói Szent Tamás (Thomas Aquinas; 1225 k.–1274) olasz teológus, skolasztikus filozófus, Domonkos-rendi szerzetes, a keresztény misztika legkiemelkedőbb képviselője. „Angyali Doktor” (Doctor Angelicus) néven is ismert. Foglalkozott alkímiával és asztrológiával is. Sokat merített Arisztotelész filozófiájából, az iszlám misztikából, Szent Ágoston tanaiból, ám mindezt megújította és egységbe foglalta, ebből alakult ki az ún. „tomizmus”.

109:10 Vitakerusul – William Whitaker (Vitakerus; 1548–1595) az anglikán egyház teológusa, cambridge-i vallásprofesszor. Pázmány ellene írta a *Diatriba theologica* (= Teológiai vita) című művét, ezt említi a következő sorokban.

109:24 Agoston szolla Iulianussal – Eclanumi Julianus (Iulianus Aeclanensis; 4–5. sz.) Szent Ágoston vitapartner, két írásának is a címzettje, a pelagianus tanok követője. Ennek a tévtanításnak a szerzője Pelagius brit szerzetes volt, aki valószínűleg 384 előtt érkezett Rómába. 411 körül ment Afrikába, Szent Ágoston hippói püspök területére. Tanításainak lényege: 1. Ádám meghalt volna, ha nem vétkezik is; 2. Ádám bűne csak neki ártott és nem az egész emberiségnek; 3. az újszülöttek olyan állapotban vannak, mint Ádám a bűnbeesés előtt, vagyis tagadták az áteredő bűnt; 4. Ádám bűne és halála éppoly kevésbé oka az emberiség halálának, mint ahogy Jézus feltámadása folytán sem támad fel az egész emberiség; 5. a törvény betartása éppúgy a mennyországba vezet, mint az evangélium; 6. az Úr eljövetele előtt is voltak bűn nélküli emberek. 418. május 1-jén kétszáz püspök zsinatot tartott, amelyen határozatot hoztak a pelagianizmus ellen. Pelagius valószínűleg Palesztinában halt meg.

116:7 *Arcus* – árkus, egy ívnyi papír, amely átlagosan 40x50 centiméteres darabot jelentett